
МОВОЗНАВЧА СПАДЩИНА ІВАНА ОГІЄНКА І СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА НАУКА

УДК 811.161.2'373:821.161.2Ткачівська
DOI: 10.32626/2309-7086.2022-19.7-18

Інна Беркешук

ORCID 0000-0002-4772-7480

*кандидат філологічних наук, доцент
Кам'янець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка*

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНТЕКСТУАЛЬНОЇ ЕКСПРЕСИВНОСТІ У МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ МАРІЇ ТКАЧІВСЬКОЇ

У науковій статті класифікований й проаналізований вербальний компонент контекстуальної експресивності мовної картини світу авторки. Аналізована конотативна лексика виражає почуття, негативну оцінку, позитивну оцінку як у мовленні жінок, так і в мовленні чоловіків. Фемінна вербальна картина твору значно багатша, емоційніша, ніж вербальна картина світу маскулітності.

Ключові слова: конотативна лексика, експресивні лексеми, емотиви, контекстуальна експресивність.

Постановка проблеми. Наше сучасне життя неможливо уявити без емоційно-забарвленої лексики. Адже завдяки цим лексемам ми можемо виражати свої емоції та почуття, негативну чи позитивну оцінку, ділитися з усіма своїми асоціаціями та уявленнями. Неабияке значення експресивна лексика відіграє в розкритті образів персонажів у постмодерній літературі. Досліджуючи рідну мову, дуже влучно про її експресивне багатство сказав І. Огієнко: «Багатство мови найсильніше виявляється в багатстві

нашого словника, а також і в багатстві форм, особливо складневих. Завжди пильнуймо, щоб словник наш був багатий на небуденні слова, а коли можна – то й на ясні новотвори» [4, с.172].

Дослідження про функціонування емотивів у сучасних художніх текстах знаходимо в працях науковців Л. Пустовіт, В. Калашника, І. Грицотенка, Н. Сологуб, В. Чабаненка, С. Ярмоленко, Л. Марчук, Н. Бойко, Т. Хомич та ін.

Метою розвідки є дослідження й аналіз конотативної лексики у романі “Голос перепілки” Марії Ткачівської [6].

Досягнення зазначеної мети передбачає виконання таких завдань: визначити підходи до класифікації емотивних лексем; виявити особливості функціонування експресивів; проаналізувати функціонування емотивної лексики у романі “Голос перепілки” Марії Ткачівської.

Предметом дослідження є експресивна лексика в романі “Голос перепілки” Марії Ткачівської.

Емоційність присутня в усіх сферах життєдіяльності людини. Саме тому дослідження експресивності мовних засобів в сучасному мовознавстві актуальне.

Виклад основного матеріалу. В організації художнього тексту велику роль відіграє функціонування експресивних лексем. Сучасна лінгвістика переконує нас у тому, що емотивна лексика є важливим компонентом системи образних засобів художніх текстів. Мовні експресиви призначені бути посередниками між навколишнім світом і внутрішнім світом людини, між мисленням і мовленням.

Художній текст як авторський витвір характеризується багаторівневою структурою зі складною організацією і своєрідними засобами мовлення національної картини світу. Особливу увагу сьогодні привертають передусім лексико-семантичні експресиви, які виступають стилетвірними складниками художніх текстів, допомагають у формуванні змісту та є засобами увиразнення.

Експресиви мають як емоційне, так і понятійне значення, а також сильне вираження змісту чи емоцій (експресію). Послугуючись експресивами, людина може виражати емоції, негативну чи позитивну оцінку, почуття, здатна викликати асоціації та уявлення.

Використовуючи експресивну лексику, автори вдається розкрити місцевий колорит, описати звичаї і традиції народів, перемістити читача в певний період часу, передати емоційний стан героїв, зобразити суспільні чи історичні події, задати темпу читання.

Загалом за функціональним значенням мовознавці виділяють два типи емоційно-зabarвлених слів. Перший тип емотивних лексем – це слова, які одночасно виражають емоції і поняття.

Другий тип емотивних лексем – це слова, що виражають тільки емоції і не мають понятійної основи. До цього типу відносяться емотивні вигуки, що є симптомами реакцій на фізичні подразнення та психічні переживання людини (ох!, ай!, фе!, ого!, тьху! та інші). Їхню семантику можна визначити в усному мовленні за тембром, силою голосу та інтонацією, а на письмі – за широким контекстуальним тлом.

Досліджуючи вербалізацію експресивів, Н. Бойко зазначає, що спектр емотивно-аксіологічних значенневих планів експресивів у художніх текстах досить широкий. «Він ґрунтується на таких основних ознаках експресивних лексичних одиниць, що вирізняють їх із-поміж нейтральних лексичних одиниць: органічний зв'язок із позамовними фрагментами національної картини світу; вплив науково-технічних, суспільно-економічних та культурних змін, які відбуваються в суспільстві; першорядна роль людського чинника; належність до специфічної лексико-семантичної підсистеми; максимальна відкритість; постійне активне поповнення новими словами та лексико-семантичними варіантами (у тому числі й лексемами неслов'янського походження, утвореними шляхом калькування тощо); полікомпонентність семантичних структур та стійкість лексичних значень; наявність формальних ознак експресивності; багатство парадигматичних, асоціативних та синтагматичних відношень і зв'язків; відтворюваність в ідіолектах письменників; поєднання двох функцій – експресивної та номінативної (за умови пріоритетних позицій першої); модифікація нових значенневих планів у семантиці узуально нейтральних лексичних одиниць під впливом контекстного оточення» [1, с.7].

Емотивну лексику у творі «Голос перепілки» можемо чітко розділити на дві групи: слова, які від початку вже є емоційно забарвленими. Здебільшого це абстрактні поняття, в яких уже закладена негативна чи позитивна інформація, і експресиви є основною, постійною ознакою цих лексем. Серед цієї групи конотативна лексика теж має місце для вираження, адже має яскраву внутрішню експресію; слова, які набувають експресивності в контексті. До цієї групи ми відносимо слова, в яких відсутня емоційна оцінка семантично, але набувається граматичним шляхом або в контексті (переважно це ті лексеми, експресивне звучання яких досягається завдяки засобам словотвору).

Експресія у зв'язку з іншими лексичними одиницями виявляється в контексті і проявляється в поєднанні з неочікуваними асоціаціями, стильовою контрастністю, а у мовленні слугує для відображення динамічних процесів.

Отже, в організації художнього тексту функціонування експресивних лексем відіграє велику роль. Оскільки емотивна лексика є важливим компонентом системи образних засобів текстів і призначена бути посередником між навколишнім світом і внутрішнім світом людини, між мисленням і мовленням.

Крім того, в аналізованому романі Марії Ткачівської «Голос перепілки» виділяємо дві групи лексичних експресивів: контекстуальні та внутрішньосистемні. Слова, в яких закладена позитивна чи негативна інформація, називаються внутрішньосистемними експресивами (більшість з них – абстрактні поняття). Дізнатись про емоції, що виникають від прочитаного у читача, та прослідкувати емоційний стан героїв ми можемо за допомогою таких прикладів:

- щастя: *нині він готовий був обійняти цілий світ!* [6, с.177]; *Як часто вони вдвох із батьком годинами чаклували над рецептами, химерили й тишилися своїми витворами* [6, с.177]; *Діти штовхали одне одного в сніг, беешкетували, верещали від задоволення* [6, с.178]; *Він підбіг, об-*

- хопив її за талію й тепло пригорнув до себе. Як солодко стало її губам. Як трепетно серцю [6, с.162]; Мартин літав попід хмари [6, с.176]; – Дякую, – засяяла Ганна. Якби її воля, вона б сьогодні пригорнула до себе цілий світ! [6, с.102]; – Буду, – любувався Ганною Борис [6, с.103]; Вона підвелася з лавки, витягла над головою руки й граційно ставала на пальчики, наче була кульбабкою. Нова шовкова спідниця широко розвіялася легкою парасолькою навколо її струнких ніг. Білі пасма волосся спадали на чоло, на плечі. Очі блищали в сяйві місяця. І якби щастя можна було виміряти пригорщами, то воно точно б не вмістилося ні в її, ні в Борисові великі долоні. Сьогодні в ній, Ганні, зачалось і народилося щастя! [6, с.106]; Зала променилася від щастя [6, с.57]; Діти затамовували перед ним подих, очікуючи на омріяний згорточок [6, с.57];
- радість: ...бринить ледь чутний тоненький голос утішеної перепілки [6, с.13]; – Ферштейн! – вдихав Мартин повітря над шматочком хліба, готовий навіть обняти сердитого Трохима за його щедрість. – Коли я виросту й ви прийдете до мене просити, я дам вам три кусника хліба й дві грудки кулеші [6, с.25]; Та Мартин з одного боку дуже втішився, що знову має картуз, а з другого боявся за Тодося [6, с.51]; Мартин тримав у руках лискуче, загорнене у фольгу пуделко й не дихав. Пальці ковзали по сліпучій гляцевій гладіні й завмирили від ледь чутного шелесту. “Це мені?” – токотало в грудях. “Це мені” – теленькало серце [6, с.58]; Мартин ковзав повільними рухами по лискучій фользі й, майже не дихаючи, розгортав її, вслухаючись у шелест: лиш би не розшарпнути позіттку! Щойно фольгу було складено конвертиком і заховано в шухлядку біля ліжка, Мартин торкнувся покривки свого пуделка: ще зроду-віку нічого пахучішого він не тримав у руках! Хлопець глибоко втягнув повітря. – Справдешній шоколад! Понохай! – звернувся від до Тодося. Той уже майже не дихав. Мартин витягнув із пуделка тоненьке шоколадне плястерко, обережно зняв із нього папір і розгорнув фольгу. Коричневі квадратики, які він уже бачив в інших хлопців, тепер були і в його руках. Мартин провів по них пальчиком. “Які гладенькі!” Він підніс їх спочатку до свого носа, а відтак – до Тодосевого. “Як пахне!” Мартин подовгу вбирив повітря навколо шоколаду, опісля поклав його на подушку й обережно натиснув на плитку десь посередині [6, с.59-60]; Він глядів на віконце, крізь яке пробивався сонячний промінь. Мартин відчував, як нагрівалася шибка і як крізь неї проступала весна. Він тримав у руці вербові котики й гладив їх пальцями. Які м’якенькі! Мартинові очі заплющувалися самі, він навіть не помітив цього [6, с.61]; Тепер усі чекали на вечірнє празникування, щоб поласувати солоденьким [6, с.62];
 - здивування: Мартин завмер. Проте очі мимоволі самі глигнули в бік печі, чи нема десь чого смаченького. [...] Ото хата! І стіл новий, і лавка. Коли він, Мартин, виросте, буде столярувати й собі такі зробіть. Хлопець уже наводив оком на всі закутки: “Гліжко нове. І гора врання на жердці, що висит над ліжком. Аж образи закривас. І нашо ї му скілько?” [6, с.17-18]; Трохим розгорнув хустку, і Мартин побачив у ній великий шматок хліба. “Та ним можна було б нагодувати півсела”, – подумав малий, але не наважився сказати про це Трохимові, бо той це передумас. – Ого! Та

там є майже три кусники! – усе ж не втримався Мартин і поволі втягнув у себе повітря. – Який він солодкий! [6, с.24]; Мартин бачив, як відчинилися двері і їм назустріч вийшла приємна усміхнена жінка в біленькій блузі, коричневій спідниці та коричневих черевичках на високих підборах. Таких Мартин ще ніколи не бачив [6, с.38];

- закоханість, кохання: він був старший від Йосифа й добре знав, як до дівчини приступити, аби її серце зателенькало. Ой як зателенькало воно в Стефки! [6, с.161]; Бачила, як Борис відчиняє двері стодоли, зачинає й припадає до її губів, обцілює шию, плечі, груди, які ще не знали, що таке ніжність [...] “Яка ти солодка, Стефцю. Яка солодка!” Він похапцем кидає свій сардак на сіно, ще дужче обхоплює Стефку руками, і вони обоє потоптають у першій для неї й далеко не останній для нього любові [6, с.162]; Мартин пригорнув Оленку, як маленьку пташку, що випала з гнізда. Він чув, як несамовито калатає її серце, як по-дитячому притискаються до нього її груди, як глибоко й гаряче дихає худенке тіло, як сама розплітається її коса й лоскоче йому обличчя, шию, обвиває його пальці. Раптом її палахкі губи перепинили йому подих, ще більше розбурхали серцебиття. Його тіло ставало слабким, руки – спраглими. Він розцібнув її сорочку й відчув те, чого ніколи в житті не відчував: гаряче, сповнене любові й чекання дівоче тіло [6, с.148];
- захоплення: найважче Мартинові давалося письмо. Він забирався на своє ліжко, брав у руки зошит і дивився на нього, як баран на нові ворота. “Нащо мені вчити ті букви й складати слова?” – знизував плечима. “Дурний тебе піп хрестив, – крутив пальцем коло чола Тодось. – Не маєш чим гризтися. Я такої не вмію, і що? Мені ніч не зле від того. Ти хоч до математики хист маєш. А я й у математиці дурний, як валінок”. Тодось справді нічого не любив, окрім віршів. Ця Тодосева пристрасть була Мартинові навіть дужче на руку. Щовечора перед сном пані Левська здійснювала контроль неминучого читання віршів. Тодось проказував аж два: один – за себе, а другий – за Мартина [6, с.52]; Він знав, що не дістане подарунка, але пісню вивчив: він теж мав дар – казала пані Левська про Тодосів спів [6, с.56].
- хвилювання: Варварині руки ще досі тремтять. Вона відчуває в собі непевність, але бере ножиці, конопляне прядиво [6, с.9]; – Йой, падоньку! Ти горшиш! У тебе горечка! – Варварині руки знову тремтять [...] Варвара мигцем хапає з лави свою хустину, намочує в коновці з холодною водою, що стоїть коло дверей (якби ж то холодна...за ніч у хаті нагрілася), і прикладає Стефці до голови. Далі біжить до комори, хапає пляшку самогонки й за мить уже обливає. “Боже помози їй”. Варвара не зважає, що з-під подушки вислизає їй мокріє її шлюбна сорочка, що солома сиплеться на землю, що верета стає мокрою [6, с.11]; Її серце калатає, як дзвін біля Рожнівської церкви, що його чути мало не до Косова. Як звестися на ноги? Поволі переставляє одну ногу, другу, торкається долівки. Варвара підставляє їй плече. Стефка робить крок, другий, п’ятий... Розпростирає руки, як знесилені крила. Повільно шукає рівновагу і, як підбита перепілка, ступає до печі [6, с.12]; – Слава Ісусу, – зупинився на порозі Мартин, не знаючи, як вступити до хати. Він міцно притиснув одну ногу до другої, щоб

- не видати, як вони тремтять [6, с.17]; — Лиш би незобидив хто, — затремтів у Трохима голос. — Не зобидить, побачите! — Дав би Бог! — Трохимів голос іще дужче затремтів. Старий глибоко вдихнув, підійшов до столу, узяв сіру хустину з хлібом і поклав Мартинові до рук. — Возьми! [6, с.37]; Хлопець скоцігорбився і, тремтячи, як осика на вітрі, поплентався коридором до кімнати зі “стільцем” [6, с.44]; У Мартина закалатало в грудях. Він також досі ніколи не тримав у руках каштан. Хлопець почав обмацувати пальцями траву [6, с.47]; — Пані Зося, я вмиру? — З чого ти взяв? — глянула на Мартина великими зеленими очима пані Зося, поправляючи йому подушку. — У мене гарячка. — Ну то й що? — Як що? Пан Стоцький казав, що всі хвороби лікує палиця. Без неї довго не живуть. А я вже три тижні живу без палиці. — То він жартував, — заспокійливим голосом відповіла пані лягерова. — Ага, жартував. Хіба він вмів жартувати? — Уміє, лише себе не вказує [6, с.50];
- розчарування: Чого одні дають кусник хліба, а інші відбирають? Чого одні багаті, а інші такі, як ми? — Мартин витер рукавом очі й ще раз глянув на Варварине вікно. — Най краще в мене болить шлунок, ніж у Варвари — тіло [6, с.31]; Проти злого люду не попреш, — зітхала Стефка. — Людська лють страшніша від Божої карі. Та лють ринула і на неї [6, с.33]; Тодось теж заспівав пісню й проказав вірша, поглинуючи на пані Левську. Та вона незрушно спозирала то у вікно, то на свої пальці, навіть ані разу не поправивши на шиї хустинку, що вона завжди робила. Пані Зося також гляділа у вікно. Мартин бачив, як вона зітхнула і як сумно зиркнула на пані Левську [6, с.51]; Тодось стояв обруч Мартина й уже майже не дихав, поглинуючи на Мартинів глянцевиий пакунок. Він так доскіпливо вдивлявся в Миколая, що аж віт ішов йому перекидьки перед очима. Витягував шию, виструнчувався, наче проковтнув палицю. Можливо, пані Левська забула сказати Миколасві про його витівки в сонний час. Миколай крутнувся до Ангела, яось дивно баламкнув йому рукою, і той видобув зі свого візка довгу тоненьку лозину. — Це тобі, Теодоре. Тодосеві руки пригнулися до штанів. Він не ворухнув ними, як і не ворухнув ногами, що приклеїлися до підлоги. Його маленькі чорні очі прикипіли до начищених чобіт, до кантиків штанів і ставали криницями, які ніяк не хотіли пересихати [6, с.58];
 - обурення, гнів: — Я сказав, не дедьо! І скажи своїм голопуцькам, що як взлощуси, то так віддубащуй їх, що тим бенькартам ніц не схоцеси! [6, с.17]; — Бййси Бога, Мартине. І чи тобі не встидно таке питаєти? — Стефка зашарілася, ухопила з Мартинових рук миску й з грюкотом кинула на під [6, с.20]; Він, залізна зозулька, збирається з усіх сил, уже ось-ось проступить його голос — аж раптом пружина повертає його назад, за нею клацають дверцята, і він знову опиняється в цій маленькій хатинці, де від нього нічого не залежить. Мартин перелякано лушпанить у дверцята: “Допоможіть! Допоможіть!” Та ніхто не приходить на допомогу [...] Він щомога духопелить у стіни, щодуху дубасить у дверці [6, с.49-50];
 - байдужість: Стефка вже про таке не думає. Лише віддає себе в руки Богові й Варварі. Кому ж іще? [6, с.9]; Варвара не зважає, що з-під по-

душки вислизає й мокріє її шлюбна сорочка, що солома сиплеться на землю, що верета стає мокрою [6, с.11]; Сніг сіявся з дерев йому на голу, за комір, студив тоненьку шию, залітав у пазушину, що аж мокріла одіж. Набивався у його шкабани, у ноги заходили зашпори, і ще по дорозі до лісу він не міг рухати пальцями. Та малий не зважав на це: ходив поміж дерев і збирав патицчя, кладучи його біля Стефки [6, с.22]; Мартин мовчав. Він не хотів ні паляниць, ні брази. І не знав, чи хотів він чогось узагалі [6, с.30]; – Скажи це свої Стефци, а не мені. Я не збираюси годувати її видупків. А тепер забирайси звідси. Марш! [6, с.31]; Мартин не ворухнувся. Не глянув ні на Трохима, ні на картуза. Якби на його місці був Тодось, той би давно вхопив картуза й висадив би собі на голову [6, с.36];

- страх: Лише не йдем у темні джємори, бо там страхи страшезні, там навіть ведмеді є, – казав Мартин до Влодка й садив його на галявині [6, с.21]; Її пересохлі губи щось намагалися сказати, але лихоманка була сильніша від Стефки. Мартин злякався. Він зачинив за собою двері й побіг до Варвари [6, с.26]; Хвилі бігли швидко, особливо посередині річки. Мартин сидів на дерев'яній дошці й тримався за бортик човна. Його погляд тримався то однієї хвилі, то другої, то третьої супроводжуючи їх, аж поки вони не зникали у великій воді. Тут вода була ще страшніша, ніж видавалася з берега. Мартинові крутилося в голові. Варвара весь час тримала його за руку [6, с.27]; Мартин бачив, як вона блювала, вириваючи із себе якісь дивні й страшні звуки, від яких йому ставало ще моторошніше [6, с.28]; Мартин уздрів чиюсь синю закостенілу руку в мокрому розлізлому рукаві, що стирчала з дна чана. Хлопець закричав. Але то був якийсь дивний крик, що не мав звуку. Він усе ще тримався горла й ніяк не міг від нього відірватися [6, с.29]; Мартин боявся. Він боявся, коли Стефка видавала ті дивні звуки, і боявся, коли вона мовчала [6, с.32]; Мартин закричав. – Стефко, де ти? Стефко? – зірвався Мартин на рівні ноги. – Я ту', – почувлося від печі. – Спи. Влодкови вже легше. Він вже не буде видіти, що таке порожні руки... [...] Мартин притиснувся до стіни. Він не чув ні вітру за вікном, ні голоду в шлунку. Чув лише тонесенькі жалібні звуки пташки, що долинали від печі. То була Стефка [6, с.32-33]; Відтак щось сказав до Трохима, але Мартин не розчув. Проте не переставав притискати кулачок до кулачка. Його ноги приросли до землі й уже більше не човгали [6, с.36]; Мартин дивився то на дірки в дошках, то на манівець позаду підводи, то на небо, притемнене хмарами. Хмари не знали, куди припудити їх вітер, а Мартин не знав, куди припровадити його ця підвода. “Де ти, Стефко?” – Чого боїтеси? Інші діти не мають шо їсти, а ви в притулку панувати будете! – коментував фірман [6, с.38];
- сум, жаль, відчай: вицілює блискавка десь аж під серце: “Божечку, то моя дитина!” Стефка опускається на лавицю, незграбно бере маленький згорточок і невміло пригортає його до себе. “Жива!” І прориваються в ній усі її болі, і спливають у бистринь Черемошу всі її жалі. Усе те, про що мовчала всі ці місяці. По цоках один за одним збігають струмочки сліз. Безпорадною пташкою вона хилиться до безпомічного крихітно-

го згорточка [6, с.12-13]; А сьогодні він, єдиний годувальник, кинув сім'ю напризволяще. З'явався мертвої людини. Але ж інші не злякалися! І тепер через нього, лякливого Мартина, у хаті немає браги. Через нього, легкодушого Мартина, голодні Влодко й Стефка. І саме через нього, слабохарактерного Мартина, у них болять шлунки. Мартин міцно заплююив очі, але з-перед них ніяк не зникала та закам'яніла синя рука, що стирчала з чана [6, с.30]; – Трохиме! – Мартин став перед ним на коліна й обійняв його ногу. – Там, на столі, ще є пару дрібок. Дайте хоч дві. – Я сказав: гет! [6, с.31-32]; “То я винен, що Стефка так мучиси. То я винен”, – витирав він рукавом сльози [6, с.32]; Її серце топилось в дощі сліз, у повені безсилля. Ноги ставали м'якими стеблами, підкошеними холодними вітрами, і самі падали на коліна. У душі була велика моква, висушити яку міг лише Бог. – Паночку, пожалійте дитину. У него нікого нема, крім мене. – Стефка стояла на колінах, складаючи до посланця руки, як до Бога. Паночку, я знаю, від мене всі відреклися [6, с.34-35]; У Мартина почав забиватися дух. Він став біля вікна, що навпроти дверей [...] Раптом Мартинові захотілося відчинити це вікно, яке заступало дорогу до світу. Хотілося вирватися звідси, знайти леда-яку лазівку чи перехопитися через цей веле-тенський паркан. “Де ти, Стефко? Забери мене відси!” Мартин прихилився головою до віконної рами й вдивлявся в небо. Хмари повільно пересувалися з одного боку неба на другий, потрохи змінюючи форму. Мартинові хотілося вчепитися за них і змандрувати звідси. Дати драпака з цього притулку, від “стільця”, від палиці [6, с.44-45];

- жестокість, зневага: – Ну, то де твій Борис? Ше не скис? Йди, най даст тобі сухарів, – глумилися діти, даючи Мартинові щигля за щиглем. Мартин насував шапку аж на очі й драцював додому. – А в Бориса срака лиса, – збиткувався Тодось. – Знаєш чого? Бо він щодне сухарі їст [6, с.16]; – На перший раз стане! Вбирай штани! – скомандував пан Стоцький і відійшов від лавиці. Мартин не зрушився. Його задниця пашила, як грань у печі. Здавалося, що з неї злупили не лише шкіру, але й усе, що було під тою шкірою [6, с.46]; Лаба зістрибнув зі свого ліжка, підійшов до Мартина, шарпнув його за рукав і відчеканив: – Або ж ви обидва затулюєте писки, або спите надворі [6, с.56].

Також в тексті наявна емоційно-оцінна лексика, яка виражає внутрішню експресію. До прикладу:

- несхвальні назви осіб: *Вереди й мегери*; *Якщо відверто, то фрау була доволі капарне бабисько як на німкеню* [6, с.96]; *не воліла подобатися цим тельбухатим бауерам, які дибуюляти бічними вуличками; обкурений лікар та розчервонівся й запалахкотів; зараз пошкодуєш, курво, що пащеку втворила: старе луб'я відразу понеслося на гук* [6, с.76]; – *Утопив відро? Ото вилупок!* [6, с.30]; *Я не збираюси годувати її вилупків* [6, с.31]; – *Ото бенькарт* [6, с.24]; *і скажи своїм голопуцькам* [6, с.17]; *Ото злодюги!* [6, с.174]; *Шкура ти, Мартине! Наволоч остатна!*; – *Ото м гадину пригрів* [6, с.175]; *гаркнула, як пудель* [6, с.178];
- слова зневажливої оцінки: “*Предатель совєцкой власті*”, “*продажена шкура*”, “*враг народа*” [6, с.174]; *він топче нас всіх у багно* [6, с.175];

твій дедьо такий богачисько, а в тебе в черві жаби квакают; він, безхлібний канюка, уже ходив до Бориса [6, с.131]; ще вище задер кирту; ходив лиш перехильцем і гордо носив перед собою свою вже трохи віднаслу черевину [6, с.129]; те, що Ярко був паскудний, мартин знав; але той й 'му би борше сраку нажлів, а не ябко дав [6, с.114]; та завжди любила переривати мишачі нори й такі рознюхала; ото вже фрау дулі в'язала! [6, с.106]; хоча далеко не в усьому сама шурупала [6, с.96].

Крім того, у тексті вжито лексеми, які набувають експресивності граматицим шляхом або в контексті. Наведемо приклади слів, які емоційно-го звучання досягають засобами словотвору:

- *пестливі форми (утворені за допомогою суфіксів): крайчик ліжка; мерехтить каганець; сірою вереткою [6, с.10]; маленький згорточок; тягнеться пальчиком до червоного личка [6, с.12]; колісочка нова-нова; туло дитинокку; тоненький голос [6, с.13]; новенький дзиллик із гладенькими шліфованими лапками; маленький білий банячок [6, с.17]; солоденькі яриці; старенькі бурки; тоненьку шию; маленьку в'язочку; тоненькими пальчиками; підкидала поліниця; зачиняла дверцята [6, с.22]; маленький, куценький шматочок [6, с.24]; взяла відерце [6, с.28]; самісінького місяця [6, с.30]; паночку [6, с.34]; галузку жовтих котиків [6, с.36]; велике чистеньке подвір'я; біленькій блузці, коричневій спідниці та коричневих черевичках; причепурила на шії хусточку [6, с.38]; біленькі сорочечки; дивився на тарілочку; крихітні безпомічні пальчики, як ледь ворушиться маленький ротик, видаючи тонесенький звук, схожий на голос новонароджений Варвариних кошенят [6, с.41]; еднісіньку [6, с.43]; жовта синичка [6, с.45]; розплющує дзьобика; клацають дверцята; маленькій хатинці [6, с.49]; Андрусь [6, с.53]; солодкі медівнички; тихенький шум [6, с.54]; щось духмяне й добреньке; маленькі коричневі квадратики [6, с.58]; подарований Тодосем каштанчик [6, с.65]; паночку, панотчику [6, с.81]; Божечку; моя Парасочка; дорога Ганусько [6, с.90]; скупонька стала; рукави куценькі; бігла до яблуньки; божими ножентами [6, с.110]; щасливої доленьки [6, с.141]; теплі долоньки; знітилася, мов хрущик; худеньке тіло; крайчики шибки; дрібним кущикам; повнісінькі груди; цілісіньку ніч [6, с.148]; сніжинку; школярі; сніжки [6, с.177]; кожним кристаликом; бурульки; морозяними віконечками; сонечком [6, с.182]; гаряченького принесу [6, с.184];*
- *слова зі значенням згрублості: важка мокра шматина [6, с.11]; жижуки спіало; срака лиса; без баби скис [6, с.15]; желіпала; галайкала [6, с.21]; того вишкрібка; терликала; смердюче й kwasне [6, с.27]; роззублені горіхові очі; ставало ще моторініше [6, с.28]; задихаючись від смороду; відворкнула Микитиха; страшну й смердючу брагу; жмаки й усякий мотлох [6, с.29]; Гайдебуря втелюючись; вирішив поквитатися; люду постягав [6, с.33]; обгойдра, шо гониці, шо віітра [6, с.35]; пробурмотів; каменяка [6, с.40]; змандрувати; дати дряпака; шкрябонуту; шуснула; прошамотів; всевидючі очі глигнули [6, с.45]; по черепашому; задницю догори; вовтузився; заднє місце обпарило вознем; скомандував; задниця пашила; покривав до своєї кімнати; смик-*

нув; засипів [6, с.46]; таких старих; зіпнувся; убгав; сполошився; спудивси; почовгав [6, с.51]; пострахати; чортяки смажат; аж скварчет; зиркала; вандрувала [6, с.54]; дурне не дейкав; не човпся; не замочував і не лоточив; розтрубив погудку; під бік буханця [6, с.61]; вода вивалить; величезний язичице; страховидним чорнющим боком; годуючи його дрижаками; млоїло; страхітну й гидку брагу; страховидло; жебонів; гарцюючи [6, с.67]; обкурений; розчервонівся й запалахкотів; добряче лупнув; зарази не притарабанили; гримасував; курво; пацєку творила; прогарчав; пирхнув; старе луб'я [6, с.76]; добрячою фурією; шурупала; лоточить; капарне бабисько [6, с.96]; паскудний; сраку нажілив; найжачив шкіру [6, с.114]; зворохобився; пошкварив; віддухонелив; бебехами нагодував; почаркує [6, с.126]; вокзалище [6, с.134]; глипає своїми чорними очиськами; товче язиком; дере ляха; доливає оливи; гне далі коштури; устромляє гнота [6, с.144]; як терня; чигала; дітлашня; куна зівак; проварнякав [6, с.149]; наволоч остатна; топче нас усіх у багно; дикий пес; ухопив за обшивку; узявся витрясати з нього душу й обкладати боки [6, с.175]; дурний, як ступа, як довбня; скапарити; який бзик мене тоді вкусив; курячий розум [6, с.186].

Висновки. Автор використовує емотивну лексику для надання чіткої характеристики емоційного стану героя, оцінки подій, а також дій та вчинків у різних ситуаціях. За допомогою цих слів письменниця привертає увагу читача та забезпечує сприймання твору на кращому рівні.

Емоційні й експресивні лексеми у творі «Голос перепілки» трапляються як в мовленні жінок, так і в мовленні чоловіків.

Отже, наше життя дуже важко уявити без різноманітних емоцій та їх відтінків. Так, в аналізованому романі виділяємо дві групи лексичних експресивів: контекстуальні та внутрішньосистемні. Авторка послуговується як внутрішньосистемними, так і лексемами, які набувають експресивності грамагичним шляхом або в контексті (пестливі форми, слова із значенням згрубілості й ін.).

Список використаних джерел і літератури:

1. Бойко Н. Лексичні експресиви як стилетвірні компоненти художнього тексту. *Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова. Серія 10: Проблеми граматики і лексикології української мови*. 2014. Вип. 11. С. 7-10.
2. Бойко Н.І., Хомич Т.Л. Конотативна лексична семантика: інтенсивний і параметричний складники: монографія. Ніжин: Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2011. 167 с.
3. Бойко Н.І. Вербалізація світу емоцій в українській мові: семантичний аспект. *Українське мовознавство: міжвідомчий науковий збірник*. Київ: Вид-во КНУ, 2009. Вип. 39. С. 26-34.
4. Огієнко І. Рідна мова / упоряд., авт. передмови та коментарів М.С. Тимошик. Київ: Наша культура і наука, 2010. 436 с.
5. Помирча С.В. Експресивна лексика як особливе та специфічне явище української літературної мови. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог: Вид-во НаУОА, 2019. Вип. 7 (75), жовтень. С. 129-131.

6. Ткачівська М. *Голос перепілки: роман*. Харків: Книжковий клуб «Клуб сімейного Дозвілля», 2018. 192 с.

References:

1. Bojko, N. (2014) Leksychni ekspresyvy iak styletvirni komponenty khudozhn'oho tekstu. *Naukovyy chasopys NPU imeni M.P. Drahomanova. Seriiia 10: Problemy hramatyky i leksykologii ukrains'koi movy*. Vyp. 11. S. 7-10. [in Ukrainian].
2. Bojko, N.I., Khomych, T.L. (2011) Konotatyvna leksychna semantyka: intensyvnnyj i parametrychnyj skladnyky: monohrafiia. Nizhyn: Vyd-vo NDU im. M. Hoholia. 167 s. [in Ukrainian].
3. Bojko, N.I. (2009) Verbalizatsiia svitu emotsij v ukrains'kij movi: semantychnyj aspekt. *Ukrains'ke movoznavstvo: Mizhvidomchyy naukovyy zbirnyk*. Kyiv: Vyd-vo KNU. Vyp. 39. S. 26-34. [in Ukrainian].
4. Ohiienko, I. (2010) Ridna mova. Uporiad / avt. peredmovy ta komentarii M.S. Tymoshyk. Kyiv: Nasha kul'tura i nauka. 436 s. [in Ukrainian].
5. Pomyrcha, S.V. (2019) Ekspresyvna leksyka iak osoblyvye ta spetsyfichne iavy-sche ukrains'koi literaturnoi movy. *Naukovi zapysky Natsional'noho universy-tetu "Ostroz'ka akademiia": seriiia "Filolohiia"*. Ostroh: Vyd-vo NaUOA. Vyp. 7 (75), zhovten'. S. 129-131. [in Ukrainian].
6. Tkachivs'ka, M. (2018) Holos perepilky: roman. Kharkiv: Knyzhkovyj klub "Klub simejnogo Dozvvillia". 192 s. [in Ukrainian].

Inna Berkeshchuk

VERBALIZATION OF CONTEXTUAL EPRESSIVENESS IN MARIA TKACHIVSKA'S LANGUAGE PICTURE OF THE WORLD

It is impossible to imagine our modern life without emotionally colored vocabulary. Indeed, thanks to these lexemes, we can express our emotions and feelings, negative or positive assessment, share our associations and ideas with close people, acquaintances. Expressive vocabulary plays a significant role in revealing the images of characters in postmodern literature.

The functioning of expressive lexemes plays an important role in the organization of the literary text. Modern linguistics convinces us that emotional vocabulary is an important component of the system of figurative means of literary texts. Language expressives are intended to be mediators between the surrounding world and the inner world of a person, between thinking and speech.

A literary text as an author's work is characterized by a multi-level structure with a complex organization and peculiar means of expressing the national picture of the world. Until now, the degree of complexity of this structure remains controversial. Special attention is primarily drawn to lexical-semantic expressives, which act as style-forming components of literary texts, help in the formation of content and are means of expression. The emotional vocabulary in the work «Voice of the Quail» can be clearly divided into two groups of lexemes: words that are already emotionally colored from the beginning. Basically, these are abstract concepts that already contain negative or positive information and expressives are the main, constant feature of these lexemes. Among this group, connotative vocabulary also has a place for expression, because it has a bright internal expression; words that acquire expressiveness in.

As for colloquial speech, here emotive vocabulary is actively (naturally) used, and it performs a number of the following functions: there is an easy com-

munication of people who are well acquainted with each other; is a means of expression for many emotions and feelings (anger, surprise, sadness, etc.).

The feminine verbal picture of the work is much richer, more emotional than the verbal picture of the world of masculinity.

Key words: connotative vocabulary, expressive lexemes, emotives, contextual expressiveness.

Отримано: 10.10.2022 р.

УДК 811.161.2'374Огієнко:821.161.2Шевченко.08

DOI: 10.32626/2309-7086.2022-19.18-28

Тетяна Білоусова

ORCID 0000-0002-6247-0476

кандидат філологічних наук, доцент

*Кам'янець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка*

ТРАДИЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СЛОВНИЦТВА ІВАНА ОГІЄНКА У «ГРАМАТИЧНО-СТИЛІСТИЧНОМУ СЛОВНИКУ ШЕВЧЕНКОВОЇ МОВИ»

У статті проаналізовано теоретичні й практичні досягнення Івана Огієнка в сфері лексикографії, засадничі принципи словницької справи, втілені в «Грамаптично-стилістичному словнику Шевченкової мови», його призначення та роль у вивченні історії формування і розвитку сучасної української літературної мови. Описано структура словника, охарактеризовано компоненти словникових статей.

Ключові слова: Іван Огієнко, словництво, грамаптично-стилістичний словник, структура, словникова стаття, проблеми лексикографії.

Постановка проблеми. Іван Огієнко повсякчас дбав про розвиток українського словництва, наголошуючи, що воно бере початок із глибокої давнини й завжди практично спрямоване. Становленню й розвою української лексикографії вчений присвятив декілька праць, у т. ч. частину монографії «Історія української літературної мови», де наголосив: «Кожен, хто зве себе письменним українцем, мусить конче мати в своїй хаті якогось підручного українського словника й частіш заглядати до нього, бо без цього літературної мови не навчитися» [4, с.263]. Постійне звернення до видань такого типу, на думку Огієнка, дозволяє читачеві збагатити власний лексичний запас, – адже навіть «кращі наші письменники звичайно мали на столі словника, пишучи, й навчалися з нього» [4, с.263].

Дослідник об'єктивно оцінював результати чужої праці, щедро ділився своїми знаннями, давав поради читачам щодо користування тогочасними словниками, виділяючи серед них «добре складені», «найцінніші, що мають для нас епохове значення», «найліпші» й под. [див. про це, до прикладу, 4, с.259-264]. З огляду на призначення словників, він керувався різними кри-